

ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕЯКИХ ПРИЧИН ТА УМОВ ВЧИНЕННЯ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ У СІМ'Ї У СТАНІ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ

© Гумін О. М., 2015

Аналізуються деякі причини та умови вчинення насильницьких злочинів у сім'ї в стані агресивної поведінки. Проведено класифікацію причин та умов агресивної поведінки в сім'ї. Узагальнено найістотніші причини та умови вчинення насильницьких злочинів у сім'ї в стані агресивної поведінки.

Ключові слова: причини, умови, фактори, насильницькі злочини в сім'ї, агресія, агресивна поведінка, індивідуальна злочинна поведінка.

А. М. Гумин

ХАРАКТЕРИСТИКА НЕКОТОРЫХ ПРИЧИН И УСЛОВИЙ СОВЕРШЕНИЯ НАСИЛЬСТВЕННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В СЕМЬЕ В СОСТОЯНИИ АГРЕССИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ

Анализируются некоторые причины и условия совершения насильственных преступлений в семье в состоянии агрессивного поведения. Произведено классификацию причин и условий агрессивного поведения в семье. Обобщены наиболее значимые причины и условия совершения насильственных преступлений в семье в состоянии агрессивного поведения.

Ключевые слова: причины, условия, факторы, насильственные преступления в семье, агрессия, агрессивное поведение, индивидуальное преступное поведение.

O. M. Gumin

DESCRIPTION OF SOME REASONS AND TERMS OF COMMITTING VIOLENT CRIMES IN FAMILY IN THE STATE OF AGGRESSIVE BEHAVIOR

Some reasons and terms of committing violent crimes in family in the state of aggressive behavior are analysed in the article. Classification of reasons and terms of aggressive behavior in family is conducted. The most substantial reasons and terms of committing violent crimes in family in the state of aggressive behavior are generalized.

Key words: reasons, terms, factors, violent crimes in family, aggression, aggressive behavior, individual criminal behaviour.

Постановка проблеми. Комерціалізація усіх сфер суспільного життя, поширення духовного цинізму, алкоголізація та наркотизація суспільства, пропагування культу насильства та жорстокості у засобах масової інформації, а також інші чинники, що зумовлюють зростання рівня агресивності людей, що не рідко набуває кримінальних форм.

Тенденція до об'єктивно зумовленого посилення та поширення напруження серед населення, що трансформується в агресивність, реалізується у вчиненні насильницьких та інших агресивних злочинів, зокрема й у побутовій сфері, що визначає необхідність вивчення криміногенної та психологічної сутності такого явища, як агресія у сімейних стосунках.

Мета роботи – з'ясувати особливостей характеристики деяких причин та умов вчинення насильницьких злочинів у сім'ї в стані агресивної поведінки.

Стан дослідження. Ця наукова проблема у різних виявах була об'єктом дослідження багатьох учених. Її висвітлюють праці А.І. Алексеева, Ю.М. Антоняна, О.М. Бандурки, І.М. Даньшина, О.М. Джужі, А.І. Долгової, А.П. Закалюка, А.Ф. Зелінського, О.М. Костенка, В.В. Лунєєва та ін. Однак, незважаючи на велику увагу вчених до цієї проблеми, чимало її аспектів потребують належної інтерпретації та поглибленого розгляду в умовах динамічних змін у сучасному соціально-політичному житті.

Виклад основних положень. Як відомо, предмет кримінології охоплює низку філософських категорій, передусім категорії причинності, за допомогою якої можна зрозуміти і вирішити поставлені перед нею проблеми. Як свідчить історія розвитку науки, загалом пошуки причин і умов виникнення та поширення тих чи інших явищ завжди починалися з феноменології, тобто зі з'ясування усіх чинників, пов'язаних з існуванням конкретного феномена [1, с. 43].

Досліджуючи загальні причини насильницької злочинності, передусім потрібно враховувати соціальні процеси, що відбуваються у суспільстві. У період становлення незалежності в Україні виникли серйозні кризові явища в економічній, соціальній, політичній, психологічній, організаційній та інших сферах, що безпосередньо позначилося на масштабах злочинності.

Розглядаючи проблематику насильницької злочинності, потрібно зауважити, що насамперед потрібно враховувати загальні причини, які породжують злочинність загалом, і лише після цього можна виділяти специфічні ознаки (якщо такі є), притаманні насильству.

Розмаїття причин і умов, що породжують індивідуальну злочинну поведінку або сприяють її здійсненню, поділяють на: умови несприятливого морального формування особистості, які призводять до виникнення в її свідомості потреб, інтересів і ціннісних орієнтацій, що створюють основу антигромадських установок поведінки, та на конкретні умови, що сприяють реальному вияву антигромадської установки, а також відчуженість (відсторонення) громадян від управління державою й суспільством, антигромадський спосіб життя, негативний вплив мікросередовища тощо [2, с. 109].

Очевидно, така класифікація специфічних причин конкретного злочину цілком прийнятна і для виокремлення причин насильства.

Злочинність – це соціальне явище, наслідок соціальних суперечностей. І оскільки суспільство у своїй організації системне, то і причини злочинності (криміногенні детермінанти) утворюють, на думку науковців, своєрідну систему або безліч складових компонентів [3, с. 136]. З одного боку, загальні причини злочинності можуть бути зараховані до причин насильницької злочинності, з іншого, – ці самі причини насильницької злочинності, по суті, є також причинами злочинності загалом.

Багато науковців визначальними причинами саме насильницької злочинності вважають гострі суперечності, що виникають у сфері побуту та дозвілля, причому у тій сфері, що тривалий час мала другорядне значення з погляду високих державних пріоритетів. Однак побутова невпорядкованість і відсутність мінімальних умов для культурного проведення дозвілля, на думку В. Н. Кудрявцева, ще не є причинами тяжких насильницьких злочинів і хуліганства, а стають такими за наявності їх комплексного впливу на особистість, створюючи стабільну основу, що формує спосіб життя осіб із соціально заниженими або суперечливими статусними позиціями [4, с. 361].

Насильницька злочинність пов'язана не тільки з побутом, станом у сучасних сім'ях, а й із процесами урбанізації. Як зазначає В. І. Шакун, сьогодні навіть не можна зафіксувати будь-які позитивні зрушення у вихованні дітей за нових умов. У великих містах за наявності специфічної субкультури її населення виявляється схильність до жорстокості і наживи, а молодь загалом починає сприймати лише грубість і агресивність [5, с. 97].

Кримінологи наголошують на тому, що причинами зростання рівня та підвищення небезпеки насильницької злочинності є низка чинників, а саме: докорінне переоцінювання колишніх цінностей і моральних принципів, визнання масовою свідомістю "влади" грошей, матеріального фактора як єдиної цінності і, як наслідок, знецінення людського життя, якщо воно не підкріплене високими матеріальними показниками; загальне розмивання меж моральності, морального і аморального; посилення масштабів і ступеня соціальної конфліктності у суспільстві у зв'язку з безпрецедентним зростанням соціально-економічної диференціації населення; виникнення жорстокості у суспільстві та переорієнтація на будь-які засоби досягнення мети, а також відчуття нестійкості й непередбачуваності [6, с. 45]. Усе це – специфічні причини поширення насильства, однак вони цілком характерні як для насильницької злочинності, так і злочинності загалом.

Щодо випадків учинення тяжких насильницьких злочинів варто зазначити, що вони вчиняються жорстокішими способами, а привід до вияву насильства стає менш значущим. Це свідчить про те, що за приводом криється серйозна причина, якою є "соціальна хвороба" – бажання якомога швидше вирішити свої життєві проблеми. Виникає ніби важлива мотивація поведінки, що орієнтує людину на самостійне вирішення конфліктів, причому з урахуванням переважно суто особистих інтересів і використанням будь-яких способів [6, с. 452].

В. В. Голіна акцентує увагу на тому, що у сфері побуту, в родині через несприятливі соціально-економічні та морально-психологічні обставини формуються доволі стійкі специфічні міжособистісні стосунки, що сприяють здійсненню насильницьких злочинів. Вони виникають і існують постійно, а зовні виявляються як взаємна ворожнеча, неприязнь, підозри, ревності. Близько 70 % навмисних убивств і тяжких тілесних ушкоджень були наслідком сварок, бійок, провокацій з боку потерпілого або оточення; при цьому часто конфлікт виникає через тривалі сутички сторін із приводу справжніх або надуманих інтересів, претензій, статусу особи [7, с. 21].

В узагальненому контексті визначають такі причини (фактори) насильницьких злочинів [8, с. 149]:

- недоліки сімейного та шкільного виховання;
- нерозвиненість сфери дозвілля;
- алкоголізація і наркотизація молоді;
- деградація вітчизняної культури на тлі експансії кримінальної культури з культом насильства та індивідуалізму;
- негативна роль засобів масової інформації;
- криза ідеології, моральності;
- політична та економічна кризи;
- соціальна нерівність;
- втрата авторитету батьків, закону, влади;
- неефективне функціонування правоохоронної системи;
- нездатність держави ефективно контролювати незаконний обіг зброї;
- нерозвиненість системи віктимологічної профілактики злочинів.

Як зазначає І. А. Петін, будь-який злочин є формою незгоди людини з оточенням. Згода або незгода визначаються системою ціннісних орієнтацій особистості, що формується за участі оточення. Насильницька поведінка є крайньою формою протесту особи, яка вважає інші форми вираження своєї думки марними або неефективними. На основі цього висновку визначаються причини насильницької злочинності: поділ праці, відчуження виробника від продуктів його праці,

виникнення суперечностей між потребами людини і можливостями для їх реалізації, що призводить до зростання напруженості у суспільстві та пошуку способів вирішення цього конфлікту. Якщо його правомірне вирішення із зазначених та інших причин неможливе, то людина домагається своїх цілей насильницьким шляхом. Тому насильство розглядається як спосіб узгодження зовнішнього із внутрішнім світом людини [9, с. 91–94].

Причинами злочинності як соціального феномена, а тому й насильницьких злочинів, є суперечності (“напруження”) між потребами людей і реальними можливостями (шансами) їх задоволення, що залежать насамперед від місця індивіда або групи у соціальній структурі суспільства. Причому потреби людей поширені й мають тенденцію до зростання, а можливості їх задоволення різні і нерівні. І хоча певний ступінь нерівності залежить від індивідуальних особливостей, проте головним джерелом неоднакових можливостей є соціально-економічна нерівність [10, с. 158]. Такий підхід ґрунтується на загальній методологічній установці, що поняття “насильницькі злочини” або “злочини проти особи” – умовні, оскільки в усіх злочинах виявляється насильство в широкому значенні цього слова, усі злочини так чи інакше зачіпають інтереси особистості [10, с. 181].

На основі вивчення причин насильства у різних сферах життєдіяльності людини й суспільства група науковців дійшла висновку, що жоден чинник окремо не може бути поясненням того, чому одна людина поводиться агресивно, а інша – ні, оскільки насильство – результат складної взаємодії індивідуальних, групових, соціальних, культурних факторів і факторів середовища [11, с. 13]. У цьому контексті особливості особистості розглядаються за допомогою виявлення біологічних факторів і факторів особистої біографії, які спільно впливають на поведінку людини, а також таких конкретних властивостей, як імпульсивність, низький рівень освіти, наявність у минулому фактів агресії, жорстокості та ін. Йдеться про такий тип особистості, який підвищує ймовірність того, що людина стане або жертвою насильства, або його винуватцем.

Значний вплив на формування факторів ризику насильства справляє неблагополучна родина. Насильство у підлітковому і зрілому віці має тісний зв’язок з конфліктами між батьками протягом перших років життя дитини. Це і відсутність згуртованості, і розуміння в родині. Результати досліджень також вказують, що діти, які ростуть у родині з одним із батьків, більше піддаються ризику насильства. Низький соціально-економічний статус родини також має прямий зв’язок з насильством у майбутньому. На формування особистості підлітків значний вплив справляють зв’язки з однолітками, які, з одного боку, є необхідними як чинник соціалізації особистості, з іншого, – можуть мати й доволі негативні наслідки, якщо йдеться про втягування у злочинні угруповання, банди. У містах більше беруть участь у насильстві ті молоді люди, які живуть у районах з високим рівнем злочинності, де зафіксоване існування організованих злочинних угруповань, наявні зброя та наркотики. Дослідження показало, що торгівля наркотиками супроводжувалася переважно забороненим носінням зброї, а тому 80 % затриманих 19-річних осіб, які займалися наркобізнесом, мали при собі вогнепальну зброю. На зростання рівня насильницької злочинності завжди впливали засоби масової інформації. Насамперед це стосується дітей і молоді: ймовірність піддатися насильству істотно підвищилася з появою відеоігор, відеофільмів та Інтернету [11, с. 38].

Кримінальне насильство, наслідком якого є кримінальна агресія, нерозривно пов’язані з низьким рівнем культури населення загалом і прогалинами в інтелектуальному розвитку злочинців; з низьким рівнем освіченості – цей рівень у насильницьких злочинців поступається рівню освіти не тільки населення, а й усього контингенту осіб, які вчиняють злочини. Особи, які не мають загальної середньої освіти, вчиняють до 55 % навмисних убивств і тяжких тілесних ушкоджень, до 50 % зґвалтувань, до 60 % хуліганських дій. Понад 50 % злочинців-насильників займаються працею, що потребує низької кваліфікації; вони також є порушниками трудової дисципліни, часто змінюють місце роботи. Безробіття є окремим чинником, що детермінує як насильницьку злочинність, так і злочинність загалом [12, с. 267].

Як показали результати опитування щодо причин насильницьких злочинів, коли йдеться про чинники ризику насильства, то ними можуть бути: зброя (62,2 %), кримінальне минуле (87 %), вживання наркотичних засобів (59,7 %), вживання алкоголю (72,2 %), вживання токсичних речовин (72,5 %). Реальну допомогу у запобіганні насильства з боку прокуратури заперечували 84,8 % опитаних, з боку суду – 80,2 %, органів внутрішніх справ – 76,5 %, медичних установ – 58 %, соціальних органів – 91,5 % опитаних. Про відсутність нетерпимості у суспільстві до фактів насильства заявили 91,5 % опитаних, про байдужість суспільства до сімейного насильства – 72,3 %.

На запитання: “Які основні причини насильства серед молоді?” отримано такі відповіді: неправильне виховання (79,5 %), вплив засобів масової інформації – телебачення, радіо (72,7 %), вживання алкоголю (46 %), вживання наркотичних речовин (41 %), вживання токсичних речовин (8,5 %), кризові явища в економіці (92,2 %), наслідування поведінки дорослих (59,5 %), послаблення впливу релігії (18,5 %), неповага до норм моралі (83 %), неефективні дії правоохоронних органів (47,2 %), конфліктні стосунки в сім’ї (72,2 %); упевненість у безкарності (47,7 %).

Аналіз результатів дослідження причин насильницької злочинності в сім’ї свідчить, що усі вони є ознаками органічно цілісної системи “особистість – суспільство”, підпорядкованої законам діалектичного зв’язку загального та одиничного, коли загальне існує в нерозривному зв’язку з одиничним і через нього. У цілісності “особистість – суспільство” діють і загальні закони формування складноорганізованих систем, відповідно до яких кожна частина відображає властивості цілого (системи), а ціле є наслідком взаємодії своїх частин. Тому відособлені дослідження чи то суспільства, чи то людини (особистості) не можуть дати істинної картини їх стану і життєдіяльності. Тільки розуміння та утримання у свідомості цієї органічної єдності – ефективний шлях пізнання. Але, щоб уявити собі цей шлях, необхідно визначити ті напрями, які до нього ведуть. Сам шлях – це синтез знання про людину і суспільство, а напрямки, які до нього ведуть, це ті конкретні науки, які поки ще переважно вивчають окремі сторони життя людини і функціонування соціуму.

Для сімейно-побутових стосунків, як підтверджують дослідження, характерні такі ознаки, оцінювані з позицій кримінології:

§ наявність соціальних суперечностей, що переростають у конфлікти між людьми, які перебувають у сімейно-побутових стосунках, що нерідко призводять до відповідних правопорушень, зокрема й злочинів;

§ наявність специфічних причин і умов правопорушень, зокрема й злочинів у сфері сімейно-побутових стосунків;

§ наявність осіб, які ведуть антигромадський спосіб життя, допускають правопорушення і внаслідок цього здатні вчинити сімейні злочини або схильні до вчинення саме злочинів у сімейно-побутовій сфері;

§ наявність осіб, які вчинили злочини у сфері сімейно-побутових стосунків і засуджені за ці злочини;

§ наявність осіб, раніше судимих за насильницькі злочини, які ведуть злочинний спосіб життя, унаслідок чого схильні до рецидиву саме злочинів у сімейно-побутовій сфері;

§ періодичне виникнення криміногенних ситуацій, які утворюють загалом несприятливу кримінологічну обстановку, що викликає соціальну напруженість у сімейно-побутових стосунках;

§ наявність соціально-економічних, демографічних, культурно-виховних та інших факторів, що викликають суперечності у сімейно-побутових стосунках, конфлікти, злочини та інші правопорушення;

§ запобігання злочинам у сфері сімейно-побутових стосунків та іншим правопорушенням, коли це не лише соціально виправдано, а й соціально необхідно для зняття соціальної напруженості саме у стосунках між членами сім’ї, родичами.

Для кримінологічної характеристики сімейно-побутових злочинів, учинених у стані агресії, необхідно насамперед проаналізувати проблеми соціальних суперечностей і виникнення конфліктів у цій сфері у зв'язку з відповідними злочинами, їх причинами та умовами. Важливо при цьому дослідити й чинники, що зумовлюють учинення злочинів та інших правопорушень у сфері сімейно-побутових стосунків.

Сімейна злочинність, її причини та умови пов'язані зі злочинністю загалом. Вона належить до системи суспільних відносин загалом. Але така відособленість надає можливість зрозуміти специфіку сімейно-побутової злочинності, конкретизувати предмет дослідження – сімейно-побутові стосунки, що виникають у зв'язку із сімейною злочинністю. Особливої уваги при цьому потребують “сімейні форми” злочинної поведінки. У підсумку все зводиться до дій реальних особистостей, які вчиняють злочини у сфері сімейно-побутових стосунків.

Складність суспільних відносин, що виникають у цій сфері, створює відповідні труднощі у житті та діяльності людей, унаслідок яких виникають соціальні суперечності, часто непереможні, а тому призводять до злочинів та інших правопорушень.

Досліджуючи злочини у сфері сімейно-побутових стосунків, учинених у стані агресії, необхідно враховувати, що однією з умов їх учинення є конфлікт, і саме сімейно-побутовий конфлікт.

У сімейно-побутових конфліктах слід виділити усвідомлюване людьми зіткнення (протиборство) особистих інтересів, прагнень, поглядів осіб, пов'язаних шлюбно-сімейними, родинними, дружніми, інтимними або сусідськими стосунками.

Дослідження понять “конфлікт”, “конфліктна ситуація” розглядає низку наукових праць провідних вітчизняних кримінологів. Так, Ю. М. Антонян під конфліктною ситуацією розуміє таку ситуацію, в якій відбувається зіткнення протилежних інтересів, поглядів, прагнень, де виникають істотні розбіжності сторін, що спричиняють складні форми боротьби [13, с. 12].

В. В. Петров виділяє три групи суперечностей, що зумовлюють виникнення і розвиток конфліктних ситуацій у сімейно-побутових стосунках: міжгрупові, групові та міжособистісні [14, с. 11–12].

Механізм впливу чинників на правопорушення у сімейно-побутових стосунках доволі складний. Інколи криміногенний або антикриміногенний вплив того чи іншого чинника на виникнення конфлікту є умовним.

Враховуючи, що діапазон чинників, які впливають на злочинність, є широким, ми обмежимося розглядом тих, що впливають на злочинність у сімейно-побутових стосунках. При цьому ми виділили саме ті, які притаманні конкретно стосункам між членами сім'ї.

До перших з них, на нашу думку, належать демографічні, соціально-економічні (матеріальні, житлові, стан охорони здоров'я), культурно-освітні та виховні чинники тощо.

Чинники, що впливають на виникнення конфліктів у сімейно-побутовій сфері, мають деякі особливості. Аналізуючи сімейно-побутові стосунки як особливу форму відносин, необхідно зазначити, що саме на її рівні перетинаються дії усіх традиційних установок у сімейно-побутових стосунках, включаючи і процеси взаємодії між ними.

У результаті вивчення архівних кримінальних справ ми встановили, що насильство в сімейно-побутових стосунках виявляється переважно у таких формах: пропаганда диктатури насильства; формування у молодіжному середовищі орієнтації поведінки, яка неможлива без застосування насильства; вплив протиправних традицій і звичаїв у сфері сімейно-побутових стосунків; вияв байдужості до забезпечення нормальної життєдіяльності сім'ї та побуту з боку державних органів і недержавних структур.

Як зазначає Д. А. Шестаков, учинення злочину на сімейному ґрунті зумовлюють дві групи причинно-наслідкових чинників. Одна – це власне причини сімейних конфліктів (боротьба за лідерство, перерозподіл сімейного бюджету та домашніх обов'язків, різні погляди на виховання дітей, стосунки з батьками, між подружжям, відмінність поглядів щодо статевої моралі). Однак

будь-яка поведінка людини, зокрема й конфліктна, зумовлена суспільними факторами. Друга – причини суспільно небезпечної поведінки. У зв'язку з цим найважливіше значення має з'ясування того, які соціальні чинники породжують у сім'ях відсутність взаєморозуміння між подружжям [15, с. 43–44].

Висновки. Отже, причини побутової злочинності необхідно шукати у всій палітрі відносин людини із зовнішнім середовищем як соціальної істоти, у тому, що є змістом соціального буття людини в усіх його особливостях і суперечностях.

1. Шестаков Д. Л. Семейная криминология / Д. Л. Шестаков. – СПб. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1996. – 171 с. 2. Криминология. Общая часть : учеб. – СПб. : Питер, 1992. – 131 с. 3. Криминология / под ред. Н. В. Кузнецовой и Г. М. Миньковского. – М. : Бек, 1998. – 236 с. 4. Криминология: учеб. для юрид. вузов / под ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. – М. : Юристъ, 1995. – 511 с. 5. Шакун В. І. Урбанізація і злочинність / В. І. Шакун – К. : Атіка, 1996. – 93 с. 6. Криминология : учеб. для юрид. вузов / под ред. А. И. Долговой. – М. : ИНФРА-М-НОРМА, 1997. – 286 с. 7. Голіна В. В. Попередження злочинності : лекція / В. В. Голіна. – Харків : Нац. юрид. акад. України, 1994. – 48 с. 8. Иниаков С. М. Криминология : учеб. / С. М. Иниаков. – М. : Юриспруденция, 2000. – 144 с. 9. Петин И. А. Механизм преступного насилия / И. А. Петин. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – 349 с. 10. Гилинский Я. Й. Криминология. Теория. История. Эмпирическая база. Социальный контроль : курс лекций / Я. Й. Гилинский. – СПб.; М.; Харьков; Минск : Питер, 2002. – 172 с. 11. Насилие и его влияние на здоровье // Доклад о ситуации в мире. – М. : Норма, 2003. – 13 с. 12. Криминология : учеб. для юрид. вузов / под ред. В. М. Глибко. – СПб. : Питер, 1999. – 273 с. 13. Антонян Ю. М. Роль конкретной ситуации в совершении преступления / Ю. М. Антонян. – М. : Наука, 1973. – 90 с. 14. Петров В. В. Криминологические проблемы предупреждения преступлений, совершаемых в сфере бытовых отношений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. В. Петров. – М., 1981. – 22 с. 15. Шестаков Д. А. Внутрисемейное насильственное поведение: уголовно-правовой аспект / Д. А. Шестаков // Правоведение. – 2001. – № 2. – С. 163–172.